

Kapitoly
z fonetiky a
fonologie
českého jazyka

Marek Lollok

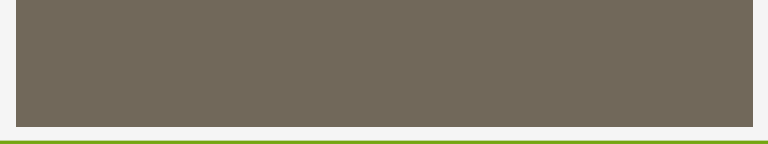

Fonologie

- „funkční fonetika“
- nauka o způsobech využívání zvukového materiálu v jazyce
- zabývá se strukturou jazyka; zkoumá, co je v jazyce relevantní pro odlišení významu
- významotvorné vlastnosti – distinktivní vlastnosti (les – los – lis)

Foném

- minimální zvukový prvek, schopný rozlišovat samostatné jednotky významové (slova, tvary slov)
- jednotka abstraktní, je prvkem systému, nikoli mluvení
- fonémy tedy nelze ztotožnit s hláskami, neboť každý z termínů patří jiné rovině analýzy jazyka (hláska je konkrétní zvuková realita řeči, má zcela konkrétní akusticko-artikulační vlastnosti)

Foném se realizuje v promluvě v podobě **fónů** – konkrétních zvuků jazyka. (Jeden foném se v řeči může realizovat více než jedním fónem.)

Fóny, které jsou realizací jednoho fonému – **alofony** (tohoto fonému); foném tedy může být v jazyce realizován různými alofony.

Jinými slovy: foném je množina všech podobných zvuků (alofonů), které v jazyce představují konkrétní podobu jedné hlásky a mají stejnou funkci.

lano, lanko (různé alofony fonému *n*)

Pozn.: Nejde o to, že by rozdíl „nebyl slyšet“, ale pro dorozumění je nepodstatný.

*vada, rada, sada, řada; váda, voda; vata, vana; vadu;
vado*

Alofony

- **základní** – mají maximum rozlišujících vlastností, nejméně ovlivněny hláskovým okolím
- **poziční** (kombinatorní) – takové, které jsou ovlivněny hláskovým okolím, většinou jsou obligatorní (závazné), v češtině je to např. záležitost asimilace znělosti; výslovnost *n* v případech [mango], [sklíňka]
- **fakultativní** – objevují se při nespisovné výslovnosti nebo jsou dány stylovou diferenciací jazyka ([plagát] – g je alofon k)
- **individuální** – souvisí s individuální výslovností každého člověka

Nikola Sergejevič Trubeckoj (Základy fonologie, 1939) a fonologické opozice

- vymezení typů tzv. **fonologických protikladů** (opozic)
- fonologická opozice je zvukový protiklad, který v jazyce diferencuje význam slova; fonémem je každý člen fonologické opozice v daném jazyce
- **společný srovnávací základ** – soubor fonologicky relevantních vlastností, které mají srovnávané fonémy společné
- **diferenciační příznak** – fonologicky relevantní příznak, kterým se fonémy liší

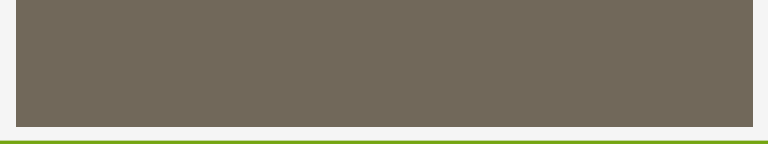
Rozlišujeme tři typy fonologických opozic

1. Privativní – dva srovnávané fonémy mají společný srovnávací základ, kromě toho má jeden z nich vlastnost navíc

- mluvíme o přítomnosti/nepřítomnosti

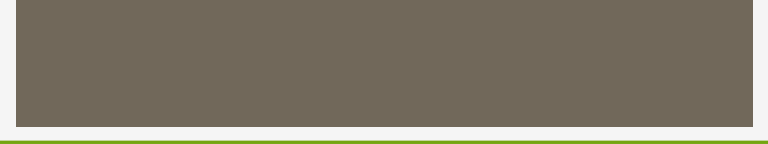
diferenciačního příznaku – foném, který příznak má je příznakový – tento typ opozice je vždy dvojčlenný

- např. znělostní páry

2. Graduální (stupňovitá) – srovnávané fonémy mají všechny relevantní vlastnosti společné a liší se pouze stupněm (mírou) jedné z nich

- například kvantita samohlásek (a-á) nebo stupeň otevřenosti/zavřenosti samohlásek (a-e-i,a-o-u)
- srovnávaných fonémů může být v řadě víc

3. Ekvivalentní (rovnomocný) – vedle společného srovnávacího základu má každý člen ještě další, pro sebe příznačnou charakteristiku

- například různé místo tvoření (t-ť, d-d') nebo různý způsob artikulace (t-s)

Metoda minimálních párů

- postup zjišťování inventáře fonémů (paradigmatu fonologického systému)
- vybíráme dvojice zvukových realizací slov lišících se jen jednou zvukovou jednotkou a ověřujeme si na základě znalosti jazyka, zda jde o 2 významové jednotky → pokud ano, jde o alofony dvou samostatných fonémů
- (při volbě výrazů vycházíme z domácí slovní zásoby a omezujeme se na lexikum jednoho jazykového útvaru)
- *les x lis*
- *kresep x krezep*

Míra využití fonémů

- centrum x periferie